

قیمت ادبی

نسخه خطی کتاب ابن فقیه

در مشهد

این مقاله را فاضل و مدقق محرم آقای ذکی ولیدی افندی که از علما و فضلاء ترکستان است بزبان ترکی نوشته بودند و در حین توقف در برلین که از مصاحبت و اطلاعات فاضلانه ایشان بهره مند بودیم اجازه ترجمه آنرا به ایرانشهر داده‌اند. فاضل موی‌الیسه اطلاعات بسیار صحیح و عمیق در ادبیات شرق و بخصوص در فن کتاب شناسی دارند، و در سال ۱۳۰۰ در افغانستان و ترکستان سیاحت کرده و چند ماه هم در مشهد توقف نموده بعد به اروپا آمده بودند و حالیه بر حسب دعوت حکومت جمهوری ترک که در راه معارف نیز مانند سایر شئون ترقی قدمهای تند بر میدارد و معارف ترک را اقلأ پنججاه سال از معارف ایران جلوتر انداخته است به ترکیه رفته و مشغول تحقیقات و تعلیمات علمی میباشند. (ایران‌شهر)

نده در بهار سال ۱۹۲۳ در مشهد بودم. آقای
متمولی و ناظر کتبخانه روضه حضرت امام علی
الرضا علیه السلام بمن مساعدت کرده و اجازه
دادند تا قسمتی از کتب خطی و تاریخی را که

در آن کتبخانه موجود است از نظر بگذرانم.

در کتبخانه مزبور يك فهرست مرتب تا کنون وجود ندارد ولی بعضی فهرستهای دیگر هست که اینها بکتاب «مطلع الشمس» (تاریخ خراسان) تألیف صنیع الدوله علاوه شده و عین فهرست کتبخانه روضه است. بنا بر این هیچ امکان نداشت که شخص به وسیله این فهرستها بتواند بفهمد که فلان کتاب در زیر کدام ام و عنوان مضبوط و مقصود است و یا بتواند يك فکر قطعی در باره فلان تألیف حاصل نماید زیرا با يك نظر سطحی معلوم می شد که بسیاری از آثار در زیر عنوانها و نامهای دیگر ذکر شده

من قریب سی جلد از آثار خطی را که در قسمت تاریخی فهرست بود با عجله از نظر گذرانده و بدفتر خود قید کردم و در میان اینها دو کتاب نظر دقت مرا جلب نمود. یکی «اخبار البلدان لابن خاتون» در زیر نمره ۱۰۹ و دیگری «تاریخ رشیدی» در زیر نمره ۶۴. فهمیدن اینکه این کتاب اولی، عبارت از «اخبارالبلدان ابن فقیه» بوده و «ابن خاتون» واقف آن بوده سخت نبود.

اما کتاب «تاریخ رشیدی»، همان کتاب معروف بدین نام نبوده بلکه «جامع التواریخ تألیف رشیدالدین الطیب» است. به اجازه آقای متولی من این دو جلد کتاب را بیخانه برده سه روز مطالعه کردم. بمناسبت عید نوروز سال ۱۳۰۱، کتبخانه روضه بسته بود و من هم بایستی سفر کنم لذا پس از تسلیم کتابها از یکی از دوستان خواهش کردم که از روی این دو کتاب استنساخی کند و امیدوارم که بدیدن این نسخه‌ها موفق شوم.

این نسخه ابن الفقیه بیجلد است و گمان میکنم از چند قرن باینطرف در همین حال بوده چونکه دو صفحه آخری آن بسیار پریشان و ضایع شده است. من خواهش کردم که برای حفظ این کتاب ذیقیت خوب است که آنرا میان يك محفظه و قاب بگذارند چونکه در تجلید هم ممکن است قدری ضایعتر شود. امیدوارم این کتاب پر بها از میان نرود و محل استفاده واقع شود. این نسخه اول و آخر ندارد و دارای ۲۱۲ ورق بزرگ وزیری بوده بسیار کهنه است ولی با قلم خوانا نوشته شده است. هر صفحه بحساب وسط ۱۹ سطر دارد و در خاتمه هر باب می گوید: تم القول فلان من کتاب اخبارالبلدان لاحمد بن محمد الهمدانی. و این ثابت میکند که کتاب تألیف ابن الفقیه است. در آخر کتاب، رسایل مشهور «ابودلف» و «ابن فضلان» از طرف

خود مؤلف علاوه شده است. متن کتاب ابن الفقیه با حکایت عراق و بصره و کتاب ابن فضلان با حکایت خوارزم تمام می‌شود. ورق ۱ صفحه ۱ با این جمله آغاز میکند:

« الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی نبیه محمد و آله اجمعین الطاهرین. هذا بقية القول على العراق و البصره و اخبار دار فتحها و الوقت الذي بنيت و ما فيها و القول في الابله و القول في البطائح... »
 معلوم است که کتابی که دخویه (شرق شناس هلندی) بنام « کتاب البلدان ابن فقیه » نشر کرده، خلاصه همین کتاب است. مختصر بودن این کتاب تنها از عبارت « تم الاختصار » (صفحه ۳۳) معلوم نیست بلکه از نبودن بعضی قطعات که یاقوت نقل کرده در این چاپ دخویه نیز معلوم می‌شود (۱). اما نسخه مشهد نسخه اول و مکمل مؤلف کتاب است. يك مقایسه اسامی ابواب این نسخه با ابواب چاپ « دخویه » ثابت خواهد کرد که نسخه مشهد نسخه کامل و اول مؤلف بوده است: با وجود این، دو نکت آزار نسخه چاپ دخویه در نسخه مشهد نیست و بابهاییکه در نسخه مشهد نیست اینها است: [رقوم عربی صفحات چاپ دخویه را نشان میدهد]
 القول فی خلق الارض (۳) القول فی البحار و عجایب ما فیها (۷) القول ما بین بلاد الهند (۹) القول فی مکه (۱۶) القول فی مدینه الطایف (۲۲) القول فی المدینه (۲۳) القول بین تهامة و الحجاز (۲۶) القول فی الیمامه (۲۷) القول فی البحرین (۳۰) القول فی الیمن (۳۳) باب فی تصریف الجد الی الهزل و الهزل الی الجد (۴۱) باب فی مدح الغربه و الاغتراب (۴۷) القول فی مصر و النيل (۵۶) القول فی المغرب (۷۸) القول فی الشام (۹۱) القول فی بیت المقدس (۹۳)

القول في دمشق (١٠٤) القول في الجزيرة (١٢٨) القول في الروم (١٣٦) القول في مدح البناء (١٥١) القول في ذم البناء (١٥٦) القول في العراق (١٦١) القول في الكوفة (١٦٢) انتخار الكوفيين و البصريين (١٦٧) ما جاء في مسجد الكوفة (١٧٣) ذكر الخورنق (١٧٦) قصة الفريين (١٧٩).
از طرف ديگر در نسخه «دخويه» بابهای ٣ تا ده، باب ١٥ و باب ٢٤ تا ٢٨ وجود ندارد و رویهم رفته نسخه مشهد ٢٥٠ صفحه و نسخه چاپ «دخويه» ١٣٠ صفحه است.

در سال ١٨٥٨ شرق شناس روسی «خانیکوف» و در ١٩١٩ «ایوانوف» در مشهد بوده‌اند و در باب کتبخانه روضه فهرستها نشر کرده‌اند. من تصور می‌کردم علمای اروپا از روی این فهرستها بر وجود نسخه مشهد اطلاع یافته‌اند ولی بعد معلوم شد که این دو شرق شناس روسی کتبخانه روضه را ندیده‌اند.

خانیکوف در حق این کتاب چیزی نمی‌نویسد و ایوانوف نام «البلدان» را ذکر میکند ولی بگمانم در باره آن کتاب چیزی ندانسته است. در هر حال من چند فقره را از کتاب ابن الفقیه و ابن فضلان در باب خراسان و ترکها در اینجا ذکر میکنم. (نا تمام)

شرق‌شناسان فرنگ

وفات استاد ادوارد براون انگلیسی

البته خوانندگان ایرانشهر تا کنون از وفات علامه ایراندوست پروفیسور ادوارد براون انگلیسی که در ٥ ماه ژانویه ١٩٢٦ مطابق ١٥ دیماه ١٣٠٤ اتفاق افتاده اطلاع یافته‌اند.